

Klement Gottwald, v letech 1929–1953 hlavní představitel KSČ, v letech 1948–1953 prezident Československa

né Římu) s názvem Rodina. Šlo o laické hnutí řadou svých východisek anticipující změnu, již v pohledu na místo laiků v církvi a ve světě učinil II. vatikánský koncil. Komunisté, kteří neměli na Slovensku podobně silné postavení jako v českých zemích, se je snažili vybudovat, mj. diskreditací svých protivníků. Zatýkáni členů Kolakovičovy „Rodiny“ začalo v prosinci 1945. Celá aféra však brzy splaskla, když tehdy ještě nekomunistická prokuratura uměla rozlišit politickou akci od náboženské (tuto dovednost v krátkém čase na několik desetiletí ztratila) a propustila zatčené z vazby.

V českých zemích došlo k obnově církevních škol, katolických spolků a tisku (ve statistických nákladech vycházely týdeníky olomoucký *Rozséváč* a pražská *Neděle*, v třicetitisícovém nákladu týdeník *Katolík*, dále literární *Akord*, *Všehrad* a revue *Na hlubinu* a *Filosofická revue*). Znovu začala působit nejrůznější akademická sdružení s výrazným formačním vlivem na své členy: Svatováclavská liga, Česká liga akademická, Moravan, sdružení moravských

akademiků, Ústředí katolického studentsva, Sdružení katolické mládeže apod. Svou činnost mohly revitalizovat třetí řády, mariánské družiny, tělovýchovná organizace Orel, katolické skautské oddíly apod., tedy vše, co bylo vzápětí zakazováno, rušeno a sjednocováno.

Katolické církve se výrazným způsobem dotkla tzv. druhá pozemková reforma. Na základě zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy byla církví odhata zemědělská a lesní půda nad 50 ha. Nicméně ještě než mohla být tato norma plně uvedena v život, přišel Únor a po něm vydání zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě z března 1948, kdy mělo dojít k odnětí zbytku církevní půdy. Oba zákony se prováděly současně, čímž byl zlikvidován jeden z nejvýznamnějších zdrojů hospodářského zabezpečení církve.⁵

Pouňorová strategie

Strategie nové státní moci vůči církvím byla formulována v Návrhu církevního oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty, schváleném 30. srpna 1948 na poradě J. Hendrycha, A. Čepičky, J. Tausigové a zástupců církevní komise Ústředního akčního výboru Národní fronty. Dokument obsahuje celou škálu taktických kroků, kterými mají být církve (především katolická) ovládnuty: využít existujících

rozporů mezi hierarchií a nižším klérem (nahradit legální hierarchii umělým všekatolickým sdružením, které by jí ve vztahu k moci i věřícím zastupovalo); za pomoci nové mzdové politiky definované v novém zákoně připoutat duchovní ke státu; prostřednictvím přerušení kontaktů s Vatikánem vytvořit národní katolickou církev odtrženou od Říma; začlenit řeckokatolickou církev do pravoslavné atd. Dokument sledoval jasný cíl: ačkoli v náboženství neviděl nezbytně reakční sílu, mělo se jeho zániku napomáhat všemi možnými prostředky. V následujících měsících a letech se státní moc pokusila – tu více, tu méně úspěšně – jednotlivé nástroje použít.⁶ Tyto skutečnosti ukazují, jakkoli to může vypadat historiograficky barvotiskově, že v případě vztahu československého komunistického režimu a katolické církve šlo v první řadě o vztah založený na jednoznačné a vědomé vůli státu (ovládaného komunistickou stranou) církev zlikvidovat. Její reakce poté byly různé, nicméně ideovým vodítkem státních struktur přinejmenším v prvních letech trvání režimu bylo církve (jakožto potenciálně silného protivníka v ideovém působení na společnost) odstranit, později zatlačit do role bezmocné, trpěné struktury. Všechny další efekty (hospodářské, sociální) byly vedlejším produktem.

Biskupské svěcení Štěpána Trochty (uprostřed) 17. 11. 1947 v pražské katedrále sv. Víta. Světitelem byl apoštolský internuncius Francisco Xaverius Ritter (vpravo), spolusvětitelem pražský arcibiskup Josef Beran (vlevo)

Izolace od Říma

Jak bylo naznačeno, klíčovým strategickým konceptem, který se snažila komunistická moc uplatnit ve vztahu ke katolické církvi, byla snaha o vytvoření tzv. národní církve – církve „odříznuté“ od Vatikánu, jejíž biskupy by jmenoval stát, a která by tak byla pod jeho naprostým vlivem. Prvním krokem v naplnění této strategie se měla stát separace biskupské konference od vatikánských struktur. O vztazích státu a církve tak nejednalo ministerstvo zahraničí s papežskými diplomaty, ale biskupové s orgány Národní fronty.

Postupně se státu podařilo fakticky zlikvidovat papežskou nunciaturu v Československu, přičemž mu pomáhala skutečnost, že do komunistické éry vstupovala církev s komplikovaným vztahem státu ke Svatému stolci datujícím se přinejmenším od roku 1945 (přičemž již vztahy prvorepublikové či válečné nebyly bez komplikací, mnohdy výrazných). Co se právního základu týče, tak vztahy mezi státem a katolickou církví se i po roce 1948 řídily *modem vivendi* z roku 1928 (nějakou dobu skutečně, pak již jen formálně). Vládě se v roce 1927 nepodařilo zařadit do *modu vivendi* ustanovení, že souhlas vlády se vyžaduje i pro jmenování pomocných biskupů. Díky tomu mohli být v letech 1949–1950 vysvěceni někteří pomocní biskupové, aniž by jejich svěcení muselo být předem zveřejněno a projednáno s vládou – a přesto toto svěcení neodporovalo zákonům, což také komunistická moc se skřípěním zubů respektovala. „Skřípění zubů“ znamenalo, že platnost svěcení nebyla odmítnuta, ale současně takto vysvěceni biskupové byli podrobeni velkému tlaku – věznění, odsunutí do věňkovských farností apod. Tímto způsobem přijali biskupské svěcení velké postavy českého episkopátu – František Tomášek či Karel Otčenášek.⁷

V roce 1945 nebylo diplomatické zastoupení Svatého stolce obnoveno na úrovni nunciatury, ale o řád níže – internunciatury. Internunciem se stal titulární arcibiskup Francisco Xaverius Ritter, tedy týž, který se již v roce 1935 stal v Československu nunciem a jako takový byl doyenem tehdejšího diplomatického sboru. Mons. Ritter tak byl jakožto internuncius *de facto* degradován, nicméně prohlásil: „Tituly sem, tituly tam, do Prahy pojedou z lásky k vašemu národu a půjdu tam rád třeba i jen jako kostelník u svatého Víta.“⁸ Novinkou také bylo, že vatikánský vyslanec již nestál v čele diplomatického sboru akreditovaného v Praze, jako tomu bylo za dob první republiky (a v diplomatickém světě obecně od dob Vídeňského kongresu) – čestné místo doyena bylo vyhrazeno sovětskému velvyslanci (nabízí se podobnost se situací Slovenského štátu, kde byl doyenem německý vyslanec).⁹

Československý chargé d'affaires u Svatého stolce František Schwarzenberg

Československé vyslanectví u Vatikánu bylo aktivováno až na počátku roku 1946. Do jeho čela byl na počátku postaven s titulem chargé d'affaires tehdy ani ne třiatřicetiletý příslušník starého českého šlechtického rodu František Schwarzenberg, přes své mládí zkušený meziválečný diplomat a aktivní účastník domácího odboje. V srpnu 1946 byla situace zcela stabilizována tím, že byl do čela vyslanectví postaven vyslanec Artur Maixner.

S únorovými událostmi roku 1948 byl zpečetěn i osud diplomatických vztahů Československa a Svatého stolce. Předtím odjel 20. ledna 1948 mons. Ritter na léčení do Říma a do Prahy se již nevrátil (zemřel 21. dubna 1951 ve věku 67 let).¹⁰ Vatikánskou misi v Československu po něm vedl chargé d'affaires Gennaro Verolino. Poté, co v průběhu roku 1949 několikrát ministerstvu zahraničí připomínal, že by neměli jednat biskupové s Národní frontou, ale ministerstvo zahraničí s internunciaturou, byl jako nežádoucí osoba v létě 1949 odvolán (zemřel až v listopadu 2005, čtrnáct dní po svých devětatadesátých narozeninách; za svého života působil nejprve jako papežský diplomat v Latinské Americe a potom jako úředník římské kurie).¹¹ Jeho nástupcem se stal Ottavio de Liva, který však již nebyl uznán jako chargé d'affaires; i on byl po půl roce (oficiálně v souvislosti s obviněním ze zinscenování číhoštského zázraku)¹² 16. března 1950 jako pokračovatel nepřátelské politiky Vatikánu vypovězen a během tří dnů musel opustit republiku (v roce 1962 se stal internunciem v Indonésii, kde také o tři roky později jako čtyřiapadesátiletý zemřel).¹³ Internunciatura již nebyla obsazena – nástupcům de Livy nebyla udělena vstupní víza. Budova internunciatury však zůstala ve vlastnictví Svatého stolce dál, a to po celé období komunistického režimu.

Zdaleka ne všechny aktivity pražské internunciatury po roce 1948 jsou jasné. Není přitom nutné spolu s komunistickým režimem spekulovat o její roli v číhoštských událostech. Jasná není její vazba na místní hierarchii, neví se, jak velký vliv měla na biskupy, příp. na které, zda dokázala ovlivnit rozhodování sboru ordinářů, zda s ní byla konzultována jednání státu s biskupy do jeho krachu v březnu 1949 apod. Přesto se zdá, že i případné poznání těchto informací spíše dokreslí některé chybějící detaily, než že by přineslo obraz zcela nový.

V tomtéž čase došlo k likvidaci československého vyslanectví u Svatého stolce. Vyslanec Maixner byl začátkem listopadu 1948 vyzván, aby přijel na poradu do Prahy. Po příjezdu do Prahy mu byl odňat diplomatický pas a zároveň mu bylo sděleno, že se do Říma nevrátí. Až 9. března 1949 byl v hodnosti chargé d'affaires na vyslanectví poslán neznámý, záhadný „aparátčík“ Ilja Rath. Hlavním úkolem Ilji

Vyslanec Československa u Svatého stolce Artur Maixner (třetí zleva) a Jaromír Machula (čtvrtý zleva)

Ratha zřejmě bylo vybudovat špionážní síť, která by dodávala zprávy o činnosti vatikánských úřadů. Konkrétním Rathovým činem ale byla likvidace vyslanectví. Likvidace a odjezd měly být provedeny v úplné tajnosti, bez jakéhokoli oficiálního aktu. Podivný a nezvyklý způsob, který proti všem diplomatickým zvyklostem československá vláda použila k přerušení styků *de facto*, vatikánské úřady nepřekvapil.¹⁴

Církevní šestka

Zpočátku jednala jménem státu s církevními komise pro církevní a náboženské otázky Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAV NF) s Alexejem Čepičkou v čele. Vedle ní působila církevní komise ÚV KSČ (jejími členy byli např. A. Čepička, Gustav Bareš, Jarmila Taussigová). S postupem času se potřeba vyrovnat se s církevními stávala stále aktuálnější. Proto byla 25. dubna 1949 jmenována nová církevní komise ÚV KSČ. Oproti předchozí měla mnohem reprezentativnější složení (jejími členy byli ministři a členové vedení strany), měla mnohem širší pravomoci, včetně iniciativní úlohy při tvorbě církevní politiky. Jelikož měla původně šest členů, vzil se pro ni název „církevní šestka“. Předsedal jí Alexej Čepička, dalšími členy byli Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký a Viliam Široký. Schůzi šestky se později účastnil také Zdeněk Nejedlý, ministr školství, věd a umění, člen předsednictva ÚV KSČ. V této podobě se komise pravidelně scházela až do dubna 1950 a byla jakýmsi generálním štábem „války s církví“.

Dne 2. května 1950 doznala komise jistých změn. Namísto Čepičky, který byl koncem dubna 1950 jmenován ministrem obrany, a přestal tak být předsedou Státního úřadu pro věci církevní (SÚC), se jejím předsedou stal jeho nový předseda Z. Fierlinger, mezi členy již nebyl V. Clementis, v té době již odvolaný z důležitých funkcí (dva a půl roku poté byl spolu se Slánským popraven). Namísto něj se členem stal Jaroslav Havelka. Od června 1950 se schůzi zúčastňoval také Ladislav Holdoš. O půl roku později vystřídal Z. Nejedlého ministr vnitra Václav Nosek. Zdá se, že komise byla zrušena ke konci roku 1951. Převratná doba skončila, její místo zaujal již předtím zřízený státní úřad – SÚC.¹⁵

Dvě významné postavy proticírkevní politiky státu: ministr informací Václav Kopecký (vlevo) s ministrem školství Zdeňkem Nejedlým při projevu 25. února 1948

Jednání biskupů se státem a jeho konec

Prvním úspěchem komunistického režimu ve strategii ovládnutí církve se stal souhlas biskupů s tím, že o vztahu církve a státu budou jednat spolu s činiteli Národní fronty, tedy že budou vyřazeny klasické instituce, jež jsou za standardní diplomatické situace jednacími partnery – tedy ministerstvo zahraničí a (inter)nunciatura. Mluvili se tedy v prvních letech po roce 1948 o jednáních stát-církev, zachycují se jednání biskupské konference a její kontakty se státními („národněfrontovními“) představiteli. Ve chvíli, kdy tato strategie nevyšla a režim přistoupil k faktické likvidaci episkopátu, začala se od roku 1963 jednání odvíjet již obvyklejším způsobem (byť např. za Československo nejednali představitelé ministerstva zahraničí, ale školství a kultury).

Československá biskupská konference odmítla v pastýřském listě z 4. března 1948 splnit požadavek vlády, aby církev uznala legalitu poučovacího režimu. Vedoucím církevní delegace jednající se státem se stal litoměřický biskup Štěpán Trochta. Stát žádal od církve, aby uznala legalitu poučovacího režimu, aby k němu vyhlásila loajalitu a později, po červnových volbách do Národního shromáždění roku 1948, aby zrušila suspenze¹⁶ kněží, kteří – jako např. ministr zdravotnictví Josef Plojhar – přijali politické funkce proti výslovnému zákazu biskupů. Církev naproti tomu žádala od státu, aby respektoval její vnitřní autonomii a nerušil církev-

Klement Gottwald s manželkou Martou, krátce po zvolení prezidentem, na slavnostním Te Deum v pražské katedrále sv. Víta 14. 6. 1948

Viliam Široký (vlevo), v letech 1953–1963 československý ministerský předseda, a Josef Plojhar, v letech 1948–1968 ministr zdravotnictví, čelní reprezentanti komunistického režimu

biskup Beran odsloužil slavnostní *Te Deum*. Představitelé komunistického režimu vykládali Beranovu účast na volbě prezidenta jako slavnostní akt, jímž církev specifickým způsobem uznala legitimitu poučovacího režimu. Beran tento zkrslující výklad vzápětí dementoval, když prohlásil: „V okamžiku, kdy tento stát dostal novou hlavu, cítím ve svědomí povinnost vyslovit jasně tyto zásady: církev není institucí, která má organizovat politický souhlas nebo politický odpor. Církev nemůže nikomu bránit, chce-li si vyžádat pro své činy Boží pomoc. Se vši vážností však připomínám, že liturgickým úkonem tím církev nepřijímá světový názor směru a hnutí, který odporuje jejímu názoru.“¹⁷

Definitivní konec neúspěšných církevně-politických jednání nastal poté, co biskupové odhalili na své poradě 22.–23. března 1949 ve Starém Smokovci na Slovensku odposlouchávací zařízení. Na Beranův protest reagoval ministr vnitra Václav Nosek prohlášením, že československá bezpečnost podobné typy odposlouchávacích zařízení nepoužívá. Pokud prý skutečně odposlech našli, tak na tom mohl mít zájem jedině Vatikán, který si chtěl ověřit poslušnost biskupů...

V takto rozjitřené a zmatené atmosféře vystoupili 15. června 1949 biskupové s pastýřským listem, který vešel do dějin pod názvem „Hlas biskupů a ordinářů v hodině velké zkoušky“. Reagovali a poukázali v něm na skutečnou situaci – jak se stát vůči církvi chová a proč s ním zastavili jednání. Již v polovině roku 1949 se totiž režimu téměř úplně podařilo církev vytlačit z veřejného prostoru za zdi kostelů. Až na výjimky byl zrušen veškerý náboženský tisk, včetně úředních věstníků ordinářů.

ní školství. Jednání byla ve svém výsledku neúspěšná.

Církevní představitelé zaujímali k novému režimu tři odlišné přístupy: radikálně odmítavý (královéhradecký biskup Mořic Pícha, během krátké doby po Únoru i pražský arcibiskup Josef Beran), smířlivý (zpočátku Štěpán Trochta) a kapitulantsko-kolaborantský (Josef Plojhar a tzv. vlastenečtí kněží).

Dne 14. června 1948 zvolili poslanci Národního shromáždění prezidentem republiky Klementa Gottwalda. Ve všech farnostech vyzváněly zvony k oslavě volby nové hlavy státu. Gottwald vzápětí po volbě vešel spolu se členy vlády a poslanci do Chrámu sv. Víta, kde arcibiskup Beran odsloužil slavnostní *Te Deum*.

Namísto nich začalo ministerstvo školství, věd a umění vydávat tzv. *Věstník katolického duchovenstva*, který měl zcela jiné cíle. Veškeré katolické knihy (stejně ale jako i všechny ostatní) byly podrobovány předběžné státní cenзуře, do katolických nakladatelství byli dosazováni státní zmocněnci. Byla zakázána jakákoli shromažďování katolíků mimo kostel. Téměř všechny církevní školy byly zrušeny, pár zbývajících čekal tento osud v nejbližších měsících – od začátku školního roku 1949–1950 již nebyla otevřena ani jedna. V polovině roku 1949 nabral vztah státu vůči církvi po počátečním přešlapování likvidační ráz. Stát nejen že nechtěl jednat s Vatikánem, ale poté, co viděl marnost svých snah, možnost domluvy s biskupy zavrhl. Ty jednak vyřadil ze hry fyzicky, jednak se je pokoušel dostat ze hry i „strukturně“.

Schismatická Katolická akce

První ze strategií státu, jak vyřadit ze „hry“ biskupy, a tedy i Vatikán, se stalo ustavení „hnutí pokrokových katolíků“ – tzv. Katolické akce. Toto hnutí se mělo stát hlavním mluvčím církve a partnerem státu pro vyjednávání. Mělo být rovněž základem budoucí národní církve odtržené od Vatikánu. Stát tuto strategii připravil ve spolupráci s plojharovským okruhem kolaborujících kněží. Původně měli v připravovaném hnutí hrát klíčovou úlohu „pokrokoví kněží“, ve výboru měli zasedat známí umělci (stát usiloval např. o Jakuba Demla), nakonec však byli do vedení Akce jmenováni jen laici. Katolická akce byla ustavena na konferenci v Praze 10. června 1949. Zneužila název dlouholetého církevního hnutí, jehož prostřednictvím se do církevní činnosti pod vedením kněží a řeholníků zapojovali laici za účelem prosazování katolických stanovisek ve společnosti. I z toho důvodu (dále ovšem také pod pohrůžkami a nátlakem) podepsalo její úvodní prohlášení kolem 1 500 duchovních a tisíce věřících. Biskupové reagovali téměř okamžitě vydáním pastýřského listu „Hlas československých biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky“, Svätý stolec vzápětí prvním exkomunikačním dekretem. Členové Katolické akce měli pod trestem exkomunikace svůj souhlas odvolat. Většina duchovních svůj souhlas s tímto hnutím skutečně odvolala, svůj nesouhlas projevíli nakonec i „nejpokrokovější z pokrokových“ kněží – J. Buchta či J. Plojhar.

Katolickou akci krátkou dobu v průběhu roku 1949 stát chápal jako základnu pro provádění své proticírkevní politiky (pořádání národních kvazipoutí na významných místech – na Sázavě, Velehradě či Děvině, apod.), nicméně poté, co bylo zřejmé, že svůj hlavní úkol (vyvolat rozkol uvnitř církve) kvůli naprosté nedůvěryhodnosti nesplní, přestala být preferována. Nakonec většina plánovaných nižších organizačních struktur ani nevznikla. Katolická akce zanikla v roce 1951.¹⁸ V tu chvíli již existovaly jiné nástroje pro ovládnutí církve – kněžské hnutí nakloněné komunistickému režimu, internace a věznění biskupů, stát se naučil využívat institutu kapitulních vikářů apod.